

РЕЦЕНЗІЇ • REVIEWS

DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.2.2021.246104>Василь Денисюк*

І В ТИН, І В МЛИН, І В СРІБНІ ВОРОТА
(Рецензія на книгу: Коваленко Н. Д. Фразеологія в українському
діалектному мовленні : монографія. Кам'янець-Подільський :
ТОВ «Друкарня “Рута”», 2021. 404 с.)

Denysiuk Vasyl. And in the fence, and in the mill, and in the silver gate (Review of the book: Kovalenko N. D. Frazeolohia v ukrainskomu dialektnomu movlenni [Phraseology in Ukrainian dialect speech] : monograph. Kamianets-Podilsky : «Ruta Printing House» Ltd., 2021. 404 p.).

Діалектна фразеологія, незважаючи на загальноприйнятий проміжний статус фразеології загалом, є винятковим ярусом будь-якої національної мови, оскільки оперує багатим і семантично різним та ємним матеріалом. Сьогодні, проте, засвідчує, що теоретична і прикладна, зокрема лексикографічна, розробленість діалектної фразеології перебуває далеко позаду розробленості фразеології української літературної мови, адже словники діалектної фразеології можна перерахувати на пальцях двох рук. У відомих українському науковому загалу дисертаційних дослідженнях діалектну фразеологію конденсовано знаходимо в додатках, у діалектних словниках тієї чи тієї лексико-тематичної групи частка фразеологізмів зведена майже до мінімуму, відтак можемо констатувати й той факт, що подільська діалектна фразеологія ще не студійована як цілісний регіональний різновид національної мови. Тому з'яву праці Н. Коваленко можна тільки вітати, тим паче, що авторка, розуміючи наявність розпорошеного базису та відсутність чітких принципів укладання словників, задекларувала й такі надважливі завдання, як «поглиблення теорії фразеології діалектів; з'ясування специфіки функціонування фразеологізмів у живому говірковому мовленні. Втрата навіть невеликої кількості одиниць зумовлює прогалини в описі національної фразеосистеми, територіальної параметризації, семантичної потужності фразеологізмів» (с. 9).

У першому розділі «Фраземіка українських говірок: стан і проблеми досліджень» Н. Коваленко крізь призму широкого розуміння фразеології з'ясувала теоретичні засади вивчення діалектної фразеології, звернувши особливу увагу на специфіку використання зіставного методу, що в комплексі з даними семантики, соціолінгвістики, логіки, забезпечив правильне потрактування концептуального значення фразеологізму, його не тільки поширеність, а передусім належність українській говірковій території.

Теоретичні міркування авторки легко читати. Вони доступні для розуміння, оскільки беруть першопочатки з її лінгвістичного єства, яке не раз водило студентів на діалектологічну практику, тому виклад у монографії теорії діалектної фразеології – це багаторічний практичний досвід, отриманий не з

* **Василь Денисюк**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна); e-mail: dvv2812@ukr.net.

чийхось рекомендацій, а безпосередньо почерпнутий з експедицій від говірконосця. У цьому теж неабияка цінність праці.

Практичний досвід указав на прогалини першого етапу опрацювання діалектних фразеологізмів – фіксації, збору матеріалу. Н. Коваленко популяризує метод автокоментування, «коли респондента просять пояснити значення лексеми (компонента фразеологізму), як правило, із затемненою семантикою. Така інформація є надзвичайно показовою, тому що дані будуть стосуватися формальної структури, значення, а також ступеня яскравості конотативного складника» (с. 54). Це важливо, тому що «передбачає особливу увагу до розмовності – які слова, словосполучення можуть заступати фразеологізм і навпаки. У момент комунікації, коли до якоїсь інформації, повідомлення долучається співрозмовник, фразеологізм із периферійної зони (у плані функціональної ролі) переходить у центральну, стає максимально навантаженим» (с. 63).

Звертає дослідниця увагу на особливості побутування фразеологізмів у трансформованих мікросоціумах (сс. 63–75). Це було актуальним для української мови і в попередні століття (входження частини території до складу інших держав, примусове переселення етнічних груп, Чорнобильська катастрофа та ін.), це залишається актуальним і нині, коли значна частина українців східного ареалу повернулася на свою батьківщину або опинилася у великому урбанізованому лінгво- та соціопросторі.

У другому розділі «Інформаційна достатність емпіричної бази фразеології українських говірок» Н. Коваленко критично проаналізувала відомі фразеографічні праці, зокрема й ті, для яких діалектна фразеологія не була прерогативою. Усвідомлення того, що фразеологізми «не сидять на місці в готовому вигляді», спонукало авторку до копійки праці. Зіставлення аналізованих праць засвідчило, що фразеологія у своїй основі майже не відрізняється на семантичному рівні, проте має суттєві відмінності у фонетичному оформленні та лексико-компонентному складі. Проведений аналіз дав підстави лінгвістці переформатувати вектор свого дослідження з «від регіонального до національного» на «від регіонального до регіонального», бо тільки так можна зрозуміти сутність функціонування діалектної мови і тільки так можна пояснити індивідуальне проникнення одиниць діалектного мовлення в національну літературну мову, диктат якої в такому разі виявиться повною мірою залежним від говірки. Як видається, слушною були б рекомендації для укладання словників діалектної фразеології за одними критеріями. Тут, щоправда, не йдеться про укладання всіх словників «під копірку», але рекомендації мають дати відповіді принаймні на три запитання: по-перше, які фразеологічні одиниці та стійкі сполучення слів потрібно включати в діалектний фразеологічний словник, якщо говірка є своєрідним симбіозом місцевого й національного мовлення; по-друге, який спосіб презентації фразеологізмів у словнику застосувати; по-третє, як визначати семантику діалектних фразеологізмів (хоч про цей аспект Наталія Дмитрівна частково зазначає, коли говорить про метод автокоментування).

Третій розділ «Евристичний потенціал фразеологізмів для мовознавчих досліджень» містить низку спостережень і слушних висновків Н. Коваленко, що, зокрема, стосуються не стільки консервації говіркових стійких сполучень слів, скільки специфіки з'ясування когнітивних потенцій цих одиниць, що слугують яскравим відображенням акумуляції історичного досвіду, культури, побуту тієї чи тієї етнічної групи або ж регіону загалом. Саме діалектні фразеологізми є

другим після писемних пам'яток джерелом вивчення етнографізмів чи регіоналізмів, а почасти і єдиним, якщо лексема ніде так і не була зафіксована. Прикметно, що не останню позицію в евристичній ієрархії діалектних фразеологізмів посідають форми, що засвідчують розвиток української мови на тому чи тому етапі. Авторка наводить яскраві приклади функціонування квантитативної форми двоїни не тільки з числівником *два*, але і з *три*, *чотири*, які перейняли іменниковий тип відмінювання, що може слугувати додатковим підтвердженням не три-, а чотирикомпонентної системи категорії числа праслов'янської мови. Звертає увагу дослідниця і на діалектні форми орудного відмінка однини іменників II та IV відмін – закінчення *-ом*, що радше необхідно потрактувати як вплив іменників давнього другого типу відмінювання на «прийшли» з інших типів відмінювання іменники. Зберігають обстежені говірки й енклітичні форми займенників *с'а*, *си*, і сполучні засоби та прийменники, активно вживані подолянами й у складі фразеологізмів.

У четвертому розділі «Традиційна культура у дзеркалі фразеологізмів говірок», що охоплює майже половину монографії, авторка з'ясовує територіальну та семантичну специфіку діалектних фразеологізмів, які згрупувала за тематичним принципом («Символіка назв житла, його частин, огорожі в складі фразеологізмів» (параграф 4.1), «Символічне значення фразеологізмів говірок із компонентами на позначення предметів господарювання» (параграф 4.2), «Компонент *вода* у формуванні культурних кодів» (параграф 4.3), «Компонент *бублик*» (параграф 4.4), «Назви флори й фауни в складі фразеології говірок» (параграф 4.5)). Власне, назва розділу свідчить про обов'язкове залучення даних етнолінгвістики та лінгвокультурології, однак саме цієї інформації часто бракує для повного розуміння семантики фразеологізмів. У центрі таких досліджень має бути носій говірки як репрезентант фрагменту мовної картини світу, а це означає, що антропоцентричний підхід – домінанта у студіюванні діалектної фразеології. У цьому аспекті О. Березович зазначає, що «будь-яка одиниця лексичної системи несе інформацію про сприйняття світу носієм мови. При цьому інформація “розсіюється” у структурі великих лексико-семантичних полів (коли інформативною стає сама структура поля, логіка деталізації значень або об'єднання їх у більші категорії) і “згущується” в окремих словесних знаках, що концентрують у собі особливе етнокультурне та аксіологічне навантаження» [Березович 2007, с. 239]. Зауважмо, що водночас з об'єднанням можливе і накладання семантичних полів, тому для правильного потрактування семантики фразеологізму необхідно залучати дані сусідніх (включаючи і неслов'янські) ареалів, а також писемних текстів різних періодів, історичні словники, аби фразеологія не перетворилася, як застерігав В. Мокієнко, на той розділ мовознавства, де синхронія відмежовується від діахронії послідовно і непримиренно [Мокиєнко 1973, с. 21]. Тлумачення будь-якого фразеологізму, особливо говіркового, має обов'язково враховувати концептуальне поєднання синхронії з діахронією.

Проаналізовані в цьому розділі фразеологізми, незважаючи на належність стрижневих компонентів до різних тематичних груп, слугують для номінації мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини, її емоційного, фізичного стану, рухової активності, конфліктних ситуацій, матеріальних статків та ін. Не можна не погодитися з висновками авторки про лінгвокультурологічну інформацію, закодовану в діалектних фразеологічних одиницях.

Звісно, це ще один шмат копіткої роботи, але добре було, якби в монографії був словопоказчик аналізованих фразеологізмів.

Н. Коваленко, поза будь-яким сумнівом, заслуговує величезної подяки за титанічну працю зі збору, поповнення емпіричної бази, ґрунтовний аналіз діалектного фразеологічного матеріалу, що в результаті цього став доступним для широкого загалу. Гадаю, що жоден дослідник чи дослідниця, які серйозно цікавляться говірковою фразеологією, не зможе оминати монографії «Фразеологія в українському діалектному мовленні». Тож знявши заперечення з відомого на Поліссі фразеологізму, резюмую: книга Наталії Коваленко – і в тин, і в млин, і в срібні ворота.

ЛІТЕРАТУРА

Березович, Е. Л. (2007). *Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования*. Москва, 600 с.

Мокиенко, В. М. (1973). Историческая фразеология: этнография или лингвистика? [В:] *Вопросы языкознания*, № 2, с. 21–34.

*Подано до редакції 08.09.2021 року
Прийнято до друку 16.09.2021 року*